

BIBLIOTEKA EPISTEME

Aristotel

Urednici
GORAN GRETIĆ
BRANKO DESPOT
ZVONKO POSAVEC
VERA ČIČIN-ŠAIN

Nikomahova etika

Prijevod s izvornika, bilješke
i rječnik nazivlja
TOMISLAV LADAN

Predgovor i filozofijska redakтура
DANILO PEJOVIĆ

Recenzenti
Dr. ANTE PAŽANIN
Dr. ZVONKO POSAVEC

GLOBUS / ZAGREB
SVEUČILIŠNA NAKLADA LIBER / ZAGREB

35 onima koje nikad nisu vidjeli, ali pretpostavljaju
1156 a kako su ti čestiti ili korisni; a tko god od tih može
i uzvratiti dotično čuvstvo. Ti se, dakle, čine
dobrohotnim jedni prema drugima. Ali kako bi ih
tkogod nazvao prijateljima kad skrivaju ono što
ćute jedni prema drugima? Stoga, prijatelji mo-
raju biti uzajamno dobrohotni, željeti dobro je-
dan drugomu, i to ne skriveno, a zbog jednoga
od navedenih razloga.¹

III.

3 A ti se opet međusobno razlikuju po vrsti. I
kakva su voljenja takva su i prijateljstva. Postoje
tri vrste prijateljstva, brojem jednaka onim stva-
rima koje su dostojne voljenja. Prema svakom
pojedinom postoji neskrivena uzajamna naklo-
nost, i oni koji se vole žele jedan drugomu dobro
onako kako vole jedan drugoga. Tako oni koji se
vole zbog koristi, ne vole drugoga radi njega sa-
moga, nego zbog nekakva dobra što dobivaju je-
dno od drugoga. Isto je i u onih koji vole radi
užitka; tako ljudi ne vole dosjetljivce zbog toga
što ti jesu takvi, nego zbog toga što su im ugodni.
2 I tako, oni koji vole zbog koristi ljube radi onoga
što je njima samima dobro; oni koji to čine zbog
užitka radi onoga što je njima samima ugodno, i
ne jer je dotičnik voljena osoba, nego ukoliko je
koristan ili ugodan. Stoga su takva prijateljstva
samo prema pripatku², jer se voljena osoba ne
voli zbog toga što jest kakva jest, nego jer pruža
jednom dobro, drugi put užitak. Takva se prija-
3 teljstva lako razvrgavaju ako njihovi dionici ne
ostanu isti; ako jedan od dotičnih nije više ugo-
dan ili koristan, drugi prestaje voljeti. Korist nije
postojana, nego se mijenja prema prigodi. Pre-
stane li razlog zbog kojega su bili prijatelji, raz-
vrgava se i prijateljstvo, koje je i opstojalo kao
4 takvo samo radi dotičnih stvari. Takvo prijatelj-
stvo, čini se, najviše se javlja među starijim ljudi-
ma (jer u toj dobi ljudi ne teže za ugodnim, nego
za korisnim), a i među onima što su u cvatu i

¹ 1155b 19.

² To jest: zasnovana su na nebitnu razlogu (H. T.).

mladi, ali idu za probitkom. Takvi i ne žive mno-
go zajedno jedni s drugima, a pokatkad nisu čak
ni ugodni jedni drugima; i ne treba im takva
drugovanja, ukoliko nije na uzajamnu korist; i
toliko su ugodni međusobno ukoliko pružaju na-
du u kakvo dobro. Među takva prijateljstva svr-
stavaju ljudi i gostoljublje prema tuđincima.¹ A
5 prijateljstvo mladih ljudi čini se da je poradi uži-
tka. Budući mladi žive prema čuvstvu, ponajviše
teže za onim što im je ugodno i izravno prisutno.
Nu kako im se dob mijenja, tako im i užici po-
staju drukčiji. Zbog toga brzo postaju prijatelji,
ali i prestaju biti; zajedno s ugodom mijenja im
se i prijateljstvo, a takva je uroda brze mijene.
1156 b Mladi su, uz to, zaljublivi. Većina je njihove za-
ljubljenosti na osnovi čuvstva a poradi užitka;
zbog toga zavole i brzo prestanu voljeti, mijenja-
jući se često i u jednom jedinom danu. Ali oni
5 žele zajedno provoditi dane i zajedno živjeti; ta-
ko, naime, ostvaruju ono što im je prijateljstvo.

6 Savršeno je, međutim, prijateljstvo dobrih i sli-
čnih prema kreposti; jer ti slično žele dobro je-
dan drugomu kao dobri, a i jesu dobri sami po
sebi. Oni koji žele prijateljima dobro poradi njih
samih ti su najviše prijatelji. Dakle, tako čine
zbog njih samih, a ne prema pripatku. Stoga pri-
ateljstvo takvih traje sve dok bivaju dobri, jer
je krepost postojana. A svaki je od njih dobar i
7 uopće i prema prijatelju. Naime: dobri su i dobri
uopće i korisni jedan drugomu. Isto su tako i
ugodni; jer dobri su ugodni i uopće i jedan pre-
ma drugomu; naime: svakomu su na užitak i vla-
stiti postupci i oni poput njih, a postupci dobrih
su ili isti ili slični. Takvo je prijateljstvo postoj-
no, kako je i posve razložno. U njemu se sjedi-
njuju sva svojstva koja prijatelji trebaju imati.
Jer svako je prijateljstvo zbog nekog dobra ili
užitka, ili uopće ili prema onomu tko ga osjeća,
20 a po nekakvoj sličnosti. U tome su prijateljstvu

¹ Koje je često počivalo i na poslovnim međudno-
šajima (H. T.).

prisutna sva spomenuta svojstva pripadna njima samima; isto tako slično i ostala svojstva,¹ i ono što je uopće dobro uopće je i ugodno, što su svojstva najviše dostojna voljenja. Stoga je i voljenje i prijateljstvo među takvima i najviše i najbolje.

- 8 Takva su prijateljstva, dakako, rijetka, jer i takvih je ljudi malo. Takvo prijateljstvo treba i * vremena i navade. Naime, prema poslovi, ljudi se ne mogu uzajamno upoznati prije nego pojednuno zajedno onu stanovitu sol²; a ne mogu ni prihvatiti jedan drugoga niti postati prijatelji prije nego se uzajamno pokažu dostojnim voljenja i pogo-
9 zdavanja. Oni koji brzimice pokazuju prema drugima prijateljske naklonosti, žele biti prijatelji, ali nisu, ako nisu i dostojni voljenja i ako o tome ne znaju. Želja za prijateljstvom nastaje brzo, ali ne i prijateljstvo.

IV.

Dakle, takvo je prijateljstvo savršeno i prema vremenu i prema ostalome, i što se tiče svega, u njemu svatko dobiva od drugoga ili isto ili slično kao što i daje, kako i treba biti među prijateljima. Prijateljstvo poradi ugone donekle je nalik na ovo; jer i dobri su ugodni jedan drugomu. A isto je tako i ono poradi koristi; jer dobri su uzajamno i takvi. A i u takvim vezama prijateljstva najviše traju kad uzajamno dobivaju isto, kao što je užitek, i ne samo to nego i iz istog izvora, kao što je između dosjetljivaca, ali ne kako je i između osobe koja ljubi i one koja je ljubljena; jer ovi ne uživaju u istim stvarima, nego jedna u gledanju druge, a druga u pažnji koju iskazuje osoba koja ljubi. Tu kad jednom mine doba dra-
ži, mine pokatkad i prijateljstvo (jer jednomu od

¹ To jest: takvi su prijatelji slični, te i uopće i po sebi i dobri i ugodni, u sebi samima, a ne prema pripatku (ili slučajno).

² Podrazumijeva se određena mjera, količina, to jest *medimnos*, što je mjera za žito, i sipke stvari uopće. (Vidi *Eth. Eud.* 1238a 2).

njih više nije ugodan prizor drugoga, dok se drugomu ne iskazuje pažnja); pa ipak mnogi ustajavaju, ako u zajedničkom druženju zavole i značaj jedno drugomu, budući su slična značaja. Oni koji u svojim ljubavima ne razmjenjuju užitek nego koriste manje su prijatelji i manje postojani. Oni koji su prijatelji poradi koristi razilaze se čim nestane probitka, jer i nisu bili ljubitelji jedan drugoga, nego onoga što je probitačno.

Dakle, radi užitka i radi koristi mogu biti između sebe prijatelji i nevaljali ljudi, te čestiti s nevaljalima, kao i onaj tko nije ni jedno od toga s bilo kakvim osobama, dok je bjelodano kako zbog samih ljudi mogu prijateljevati samo dobri. Naime, loši ljudi ne uživaju jedni u drugima, ukoliko nije posrijedi kakav dobitak. I jedino je prijateljstvo dobrih sigurno od klevete, jer nije lako povjerovati bilo čijoj riječi protiv onoga kojega je čovjek sam prokušavao dugo vremena; među tima je i uzajamno pouzdanje i ono »taj mi ne bi nikad učinio ono što je nepravedno«, te sve ostalo što pripada istinskom prijateljstvu. Dočim u drukčijim prijateljstvima ništa ne priječi da se dogode upravo te stvari.

4 Nu budući da ljudi nazivaju prijateljima čak i one koji su to poradi koristi, kao na primjer države (jer do saveza među državama dolazi čini se radi probitka) ili pak one što se ljube radi užitka, kao djeca: možda i mi trebamo takve nazvati prijateljima, dodajući kako je više vrsta prijateljstva, a prvo je i poglavito ono dobrih kao dobrih, dok su prema sličnosti i ostala. Jer po nečemu dobrom i sličnom tome i drugi su prijatelji. Naime, ljubiteljima raskoši užitek je dobro. Ali takva se prijateljstva često ne sjedinjuju, te isti ljudi ne postaju prijatelji poradi koristi i poradi užitka. Često se, naime, ne združuju stvari koje su prema pripatku.

6 Pošto se, dakle, prijateljstvo razdijelilo u te vrste, nevaljali će ljudi biti prijatelji radi užitka ili radi koristi, budući u tome jedni nalik na dru-

ge, dok će to dobri biti poradi njih samih, kao dobri. Ovi su tako prijatelji naprosto, dok su oni prema pripatku i po sličnosti s ovima.

V.

I kao što se pri krepostima jedni nazivaju dobrima prema sposobnosti a drugi prema djelatnosti, tako i u prijateljstvu. Oni koji zajedno žive uživaju jedno u drugom i čine dobra, dok oni koji spavaju ili su na razdvojenim mjestima ti ne provode, nego su nakani provoditi prijateljstvo. Jer mjesna razdvojenost ne ukida prijateljstvo uopće, nego samo njegovu djelatnost (ili provedbu). Ako odsuće potraje dulje vremena, čini se da se i prijateljstvo zaboravlja. Otuda se i kaže:

»Mnoga je prijateljstva razvrgla duga šutnja.«¹

Čini se kako ni oni postariji ni mrgodni ljudi nisu skloni prijateljstvu. Jer u njima je malo ugodnoga, a nitko ne može provoditi dane s onim tko zadaje bol, ili nije ugodan. Jer i sama narav čini se najviše izbjegava ono što zadaje bol, i teži ugodi. Oni pak koji prihvataju jedno drugo, ali ne žive zajedno, čini se više su dobrohotni negoli prijatelji. Jer ništa tako ne pristaje prijateljima kao zajedničko življenje (oni što su u oskudici žude za pomoći; čak i sretni ljudi žele zajedno provoditi dane i takvima još najmanje dolikuje samotnost). Ali oni ne mogu zajedno bivati ako nisu uzajamno ugodni i ne uživaju u istim stvarima, kao što je, čini se, u drugovanju.²

¹ Navod prema nepoznatom djelu. Samo je izreci po smislu srodna ona poznata: 'Daleko od oka, daleko od srca' (o. p.).

² Izvorno: *ἡ ἐταρεία* (ili *ἐταρεία*); u početku to bijahu (u Ateni) družbe ljudi iste dobi i društvenog staleža. U V st. takve su družbe imale politički značaj, a kao politički savez ili stranka bili su oligarhijskog smjera. Dočim u Aristotelovo doba te su tek društveni klubovi, u kojima su članovi bili povezani osobnim vezama, i zajednički su sudjelovali u imetku (prema H. R.).

4 Dakle, kako je već često rečeno, prijateljstvo je najviše među dobrima. Jer ono što je uopće dobro ili ugodno čini se dostojno voljenja i izbora, i svakomu ono što je njemu takvo. A dobar je dobrokomu takav zbog toga oboga. Voljenje se čini kao čuvstvo, dok je prijateljstvo sposobnost. Jer voljenje može ništa manje biti i prema neživim stvarima, a uzajamna naklonost biva prema izboru; izbor je opet ovisan od sposobnosti. Želeći dobra onima koje vole, a poradi njih samih, ne čine toga prema čuvstvu, nego prema stanju. I voleći prijatelja ljudi vole ono što je dobro njihovima samima. Jer dobar čovjek, postavši prijateljem, postaje dobro svojem prijatelju. Dakle, svaki pojedini voli ono što je dobro njemu samomu, te uzvraćaju jednako i u želji i u ugodi. Jer kaže se 'prijateljstvo je jednakost', što se najviše naziva u prijateljstvu dobrih.

VI.

Među mrgodnicima i postarijim ljudima to se manje sklapa prijateljstvo što su zlovoljniji te manje uživaju u drugovanju, jer se upravo ta svojstva čine glavnim odlikama prijateljske naklonosti i najviše pridonose prijateljstvu. Zbog toga mladi ljudi brzimice postaju prijatelji, dočim stari ne. Jer ljudi ne postaju prijatelji s onima u kojima ne uživaju; pa slično ne postaju brzimice prijateljima ni mrgodnici. Međutim, takvi jesu dobrohotni jedni prema drugima; oni žele dobra i pomažu kad iskrasne potreba, ali teško da su prijatelji zbog toga što niti zajedno provode dane, niti uživaju jedan u drugom, što su čini se najviše značajke prijateljske naklonosti. Ne može se u smislu savršena prijateljstva biti prijateljem mnogima, kao što se istodobno ne mogu ni ljubiti mnogi (jer ljubav se čini 'vrhuncom' i po naravi je čuvstvo koje se osjeća samo prema jednoj osobi), a jedva da je istoj osobi lako mnogima istodobno ugoditi, te isto tako i da njoj budu

¹ 1156b 7; 1157a 30.

² Izvorno *ὑπερβολή* (višak, suvišak, pretjerivanje), vrhunsko stanje (o. p.).

3 dobri. Mora se, naime, steći iskustvo i zblížiti se navadom, što je tu veoma tegotno. Nu što se tiče koristi i užitka mnogima je moguće ugoditi. Naime, mnogi su takvi, i takve usluge uzimaju malo vremena.

4 Od tih vrsta na prijateljstvo je više nalik ona koja je zbog užitka, kad obje strane dobivaju uzajamno isto i uživaju jedna u drugoj ili u istim stvarima, kakva su prijateljstva mladih; jer u tima se više susreće darežljivost, dok je prijateljstvo zbog koristi svojstvo onih poslovnih značajaka. I onima koji su veoma sretni, ne trebaju doduše oni koji su korisni, ali trebaju oni koji su ugodni; naime: ti žele živjeti zajednički s nekima, pa ono što je bolno mogu podnijeti na malo vremena, ali neprestance ne bi to nitko izdržao, ne čak ni samo Dobro, ako bi mu bilo bolno. Zbog toga traže prijatelje koji su ugodni. Samo što bi ti trebali biti i dobri, pa i njima samima; tada bi tek posjedovali značajke potrebne prijateljima.

5 Čini se da i ljudima koji imaju moć trebaju različiti prijatelji; jedni su im korisni, drugi su im ugodni, a rijetko su im isti i jedno i drugo. Jer niti traže one koji su ugodni prema kreposti, niti pak one što su korisni naprama lijepim stvarima, nego želeći ugodu traže dosjetljivce, te one koji su vlični učiniti što im nalože, što su značajke koje se rijetko nalaze u iste osobe. Već je rečeno kako je valjan čovjek istodobno i ugodan i koristan,¹ ali takav ne postaje prijatelj onomu tko ga nadmašuje u moći ukoliko ga dotičnik ne nadmašuje i u kreposti; ako nije tako, onda nadmašeni ne može stvari razmjerno izjednačiti.² Ali se takvi moćnici rijetko običavaju naći.

7 Dakle, spomenuta prijateljstva se sastoje u jednakosti. Ti prijatelji dobivaju iste stvari jedan od drugog i uzajamno žele, ili pak razmjenjuju jednu

¹ 1156b 13—15.

² Usp. 1158b 23.

stvar za drugu, kao užitak za korist; a već je rečeno¹ kako su ta prijateljstva i slabija i kratkotrajnija. Ali ona se čine da jesu ili nisu prijateljstva po sličnosti ili nesličnosti prema jednoj te istoj stvari. Po sličnosti s prijateljstvom prema kreposti, čine se prijateljstvima (jer jedno ima užitak, a drugo korist, kako je prisutno i u tome prijateljstvu); nu budući je prvo sigurno od klevete i postojano, dok se ova druga brzo mijenjaju — a razlikuju se i u mnogočemu drugome — ne čine se prijateljstvima, naime: po nesličnosti s dotičnim prijateljstvom.

VII.

Ali postoji i druga vrsta prijateljstva, ono po premoći, kakvo je očevo prema sinu i uopće ono starijega prema mlađemu, muža prema ženi te onoga tko vlada prema onomu kojim se vlada. A ta se prijateljstva i međusobno razlikuju. Jer nije isto u roditelja prema djeci i u vladatelja prema vladanima, niti pak ono u oca prema sinu i sina prema ocu, niti u muža prema ženi i žene prema mužu. Jer u svakome od tih drukčija je krepost i uloga, a drukčiji su i razlozi zbog kojih vole; stoga su drukčija i voljenja i prijateljstva. Zbog toga ti niti dobivaju isto jedno od drugoga, niti to trebaju tražiti; i kada roditeljima djeca podjeljuju ono što treba onima koji ih rodiše, a roditelji (sinovima) što treba svojoj djeci, onda će prijateljstvo takvih biti i postojano i čestito. Slično, u svim takvim prijateljstvima po premoći, i samo voljenje treba biti takvo, naime da onaj koji bude više voljen nego što voli, a isto tako i onaj korisniji, te isto i u svakom ostalom slučaju; jer kad voljenje biva po zasluži, onda dolazi nekako i do jednakosti, koja se drži značajkom prijateljstva.

3 Nu čini se kako 'ono što je jednako' nije isto u pravedninama i u prijateljstvu; jer u pravedninama jednako je prvotno prema zasluži, dok je drugotno prema količini, dočim u prijateljstvu prvot-

¹ 1156a 16—24.

ska vladavina'. Zastrana kraljevstva je samosilništvo¹, i jedno i drugo je jednovlada², ali se uveliko razlikuju. Samosilnik³ gleda samo na vlastitu korist, a kralj na korist svojih podanika. Jer kralj ne može biti ako nije samodostatan i ako ne nadmašuje ostale u svima dobrima. Takvu više ništa ne treba, pa stoga neće gledati na vlastitu korist, nego na onu svojih podanika. Onaj tko nije takav, bio bi tek ždrijebom izabrani kralj⁴. A samosilništvo je opreka tome, jer takav vladar teži za vlastitim dobrom. U slučaju samosilništva jasnije je kako je ono najgora zastrana⁵. Najgore je ono što je opreka najboljem. Kraljevstvo može prijeći u samosilništvo, jer samosilništvo je nevaljala jednovlada, i nevaljao kralj postaje samosilnik. Vladavina najboljih prelazi u vladavinu malobrojnih⁶ po opacini onih koji vladaju, koji usuprot pravičnosti raspodjeljuju ono što pripada državi, sve ili većinu dobara sebi, a polažaje na vlasti uvijek istim osobama, obzirujući se pri tome najviše na bogatstvo. Tako vladaju malobrojni i opaki mjesto onih što su najčestitiji. 'Imovinska vladavina' prelazi u pučku vladavinu⁷, jer su one srodne. Naime, i 'imovinska vladavina' želi biti vlast mnoštva, i tu su svi jednaki unutar procjembe imutka. A pučka vladavina još je najmanje nevaljala; u njoj tek malo zastranjuje sam oblik uslovnog poretku. Tako se dakle najčešće mijenjaju državni poreci; time se mijenjaju i najmanje i najlakše.

¹ Grč. τυραννίς (tiranija).

² Grč. μοναρχία (monarhija).

³ Grč. τύραννος (tiran).

⁴ Misli se na običaj izbora arhonta u Ateni, koji je bio jednogodišnji vladar sa stanovitim vjerskim dužnostima, ali bez vlasti i povlastica.

⁵ Naime: gore je i od same 'imovinske vladavine' (timokracije) koja je inače najgora među uobičajenim državnim porecima (prema H. T.).

⁶ Grč. ὀλιγαρχία (oligarhija), sustav po kojem državom vlada malo osoba ili obitelji, kao za vladavine tridesetorice u Ateni 404. pr. Kr.

⁷ Grč. δημοκρατία (demokracija).

1160 b

5

10

15

20

4 Tima se mogu naći sličnosti pa i obrasci u kućanstvima. Zajedništvo oca sa sinovima ima oblik kraljevstva, jer se on brine o djeci; otuda i Homer Zeusa naziva ocem. Kraljevstvo želi biti očinska vlast. Ali među Perzijancima vladavina oca je samosilnička; tu se sinovima služe kao robovima. A samosilnička je i vlast gospodara nad robovima, jer se provodi u djelo samo ono što je na korist gospodaru. Vladavina oca čini se ispravnom, ali je ona u Perzijanaca pogriješna, jer među različitim i vladavine su različite. Zajedništvo muža i žene nalikuje na vladavinu najboljih. Muž vlada prema zaslugi, i što se tiče onoga u čemu on treba vladati; one pak stvari koje ženi pristaju te joj i prepušta. Zagospodari li muž svime, odnos se izopućuje u vladavinu malobrojnih, jer ne čini to prema zaslugi, i ne kao onaj tko je bolji. Katkada opet vladaju žene, budući su baštinice. Ali vlast tu ne biva prema kreposti, nego zbog bogatstva i moći, kao u vladavinama malobrojnih. Zajedništvo braće nalik je opet na 'imovinsku vladavinu'; oni su jednaki, osim što se razlikuju po životnoj dobi; stoga ako se mnogo razlikuju po životnoj dobi, njihovo prijateljstvo više nije bratsko. Pučka je vladavina najviše u kućanstvima koja su bez gospodara (jer tu su svi u jednakošći) i u onima gdje je glava doma nemoćnik, te svatko ima vlast.

30

5

35

1161 a

5

13

XI.

Prema svakom pojedinom od tih državnih porredaka pojavljuje se i prijateljstvo, onoliko koliko i ono što je pravedno. Ono između kralja i onih nad kojima kraljuje ovisi od premoći u dobroćinstvu. On čini dobro onima nad kojima kraljuje, ako se — budući dobar — brine o njima, da im bilo dobro, upravo kao pastir o svojim ovčama. Otuda i Homer naziva Agamemnona 'pastirom puka'.¹ Takvo je i očinsko prijateljstvo, ali se razlikuje veličinom dobroćinstava; jer otac je

2

15

¹ Izvorno ποιμήν λαόν (Homer, *Ilijada*, II. 243).

(djeci) uzročnik opstanka, što se smatra najvećim, te hranidbe i odgoja. Te se stvari pridaju i precima. Jer po naravi je da otac vlada sinovima, preci potomcima i kralj onima nad kojima kraljuje. Takva su prijateljstva po premoći, te se stoga roditeljima iskazuje čast. I ono što je pravedno u njima nije isto, nego je prema zaslugi; a tako je i s prijateljstvom. Prijateljstvo između muža i žene isto je kao u vladavini najboljih. U skladu je s krepošću da boljemu pripadne više dobra, i svakomu kako mu pristaje. A isto je i s onim što je pravedno. Prijateljstvo braće nalikuje na ono između drugova. Isti su i jednake životne dobi, te su takvi ponajviše istih čuvstava i značaja. Tomu je nalik i prijateljstvo u 'imovinskoj vladavini'. I tu građani žele biti jednaki i čestiti; stoga se vlada naizmjenice, i u jednakosti; a takvo im je i prijateljstvo.

Dočim u zastranama, kao što je veoma malo onoga što je pravedno tako i prijateljstva, a još najmanje u najgorem; naime: u samosilništvu je ili malo ili nimalo prijateljstva. Ondje gdje nema ničega zajedničkog između onoga koji vlada i onoga kojim se vlada nema ni prijateljstva, jer nema ni onoga što je pravedno; tako je između obrtnika i oruđa, između duše i tijela, između gospodara i roba. Svima su tima od koristi oni koji se njima služe, ali nema ni prijateljstva ni onoga što je pravedno prema neživim stvarima; i nema toga ni prema konju ili volu, niti pak prema robu kao robu. Tu nema ničega zajedničkog. Jer rob je živo oruđe, a oruđe je neživi rob. Dakle, prema njemu kao robu nema prijateljstva, ali ima kao prema čovjeku. Jer čini se da postoji ono što je pravedno u svakom čovjeku naprama bilo komu tko može sudjelovati u zakonu i sporazumu; a isto tako i prijateljstvo, onoliko koliko je dotičnik čovjek. Dakle, dok su u samosilništvima veoma rijetki i prijateljstvo i ono što je pravedno, u pučkim vladavinama susreću se najviše, jer onima koji su jednaki mnoge su stvari zajedničke.

XII. Kao što je rečeno¹, svako je prijateljstvo u zajedništvu. Moglo bi se pri tom kao posebno izlučiti ono među srođnicima i drugovima. Prijateljstva sugrađana, suplemenika te suputnika na kakvoj plovidbi više su nalik na ona sklonu zajedništvu, jer se čine da su prema neakvoj pogodbi. Među njim se može svrstati i prijateljstvo prema tuđincima.

2 Rodbinsko prijateljstvo čini se da je mnogovrsno, ali u cijelosti proizlazi iz očinskog prijateljstva; jer roditelji ljube svoju djecu kao dio sebe samih, a djeca roditelje kao one od kojih potječu. Međutim, roditelji bolje znaju svoje odvjetke negoli što djeca znaju da potječu od njih, i više osjećaju pripadnost svojem potomstvu negoli ono prema onomu tko ga je rodio; jer od čega štogod potječe tomu i pripada, kao zub ili kosa svojemu vlasniku, ali sam izvor ne pripada tome, ili pak pripada manje. A isto je i prema dužini vremena; roditelji zavole svoju djecu čim su rođena, a djeca roditelje tek pošto prođe vremena, i ona steknu rasudnost ili sjetilno opažanje. Zbog toga je jasno zašto i majke više vole djecu. Dakle, roditelji vole svoju djecu kao sebe same (jer su njihovi potomci, odijeljeni od njih, kao drugi oni sami), a djeca roditelje kao one od kojih su potekli; braća vole jedni druge jer su istog podrijetla, te po istovjetnosti prema njemu i sami su uzajamno istovjetni. Otuda se kaže 'ista krv', 'isti korijen' i slično. Oni su nekako isto u odijeljenim tijelima. Prijateljstvu uveliko pridonose zajednički odgoj i isto životno doba, 'vršnjak traži vršnjaka', i ljudi istih običaja postaju drugovi. Zbog toga je bratsko prijateljstvo nalik na drugarstvo. Nećaci i ostali srodnici pripadaju uzajamno po vezi s braćom; potječu, naime, od istog pretka. Oni su međusobno bliži ili dalji po bliskosti ili udaljenosti od izvornog praroditelja.

¹ 1159b 26.

većina razmirica među prijateljima nastaje kad im prijateljstvo nije onakvo kakvo misle da jest. Stoga, kad se tko od prevara i pretpostavi kako je voljen zbog svojeg značaja, iako druga osoba ne čini ništa takvo, taj mora optuživati sebe samoga; ali kad je obmanut licemjerjem drugoga, pravedno je da tuži obmanitelja, i to više negoli krivotvoritelje novca, kako je posrijedi opaćina prema nečemu vrednijem.

Ako pak tko od primi nekoga kao dobrog, ali taj postane nevaljao i pokaže se takvim, treba li ga ipak voljeti? Ili je to nemoguće, jer sve nije dostojno voljenja, nego samo ono što je dobro? Jer ono što je zlo niti je dostojno voljenja, niti se smije voljeti. Ne treba biti ljubitelj zla, niti se jednaciti s nevaljalim; a već je rečeno¹, kako je sličan sličnomu prijatelj. Mora li se, stoga, odmah raskinuti? Ili pak ne sa svima, nego samo s onima koji su neizlječivi u svojoj opaćini? Ako se mogu popraviti, više treba pomoći njihovu značaju negoli imetku, utoliko što je tako bolje i primjerenije prijateljstvu. Onaj pak tko razvrgne takvu vezu ne bi učinio ništa neobično; jer on nije bio prijatelj takvom čovjeku; budući se taj izmijenio, a on ga ne može izbaviti, zbog toga ga i napušta.

Ako opet jedan ostaje kakav jest, dok drugi postaje čestitiji i uveliko ga nadmašuje krepošću, treba li ovaj onoga i dalje smatrati prijateljem? Ili to ipak ne može? To je još najjasnije ondje gdje je velika razdaljina, kao u dječaćkim prijateljstvima; ako jedan ostane unom dječak, dok drugi u tome postane veoma moćan muž, kako bi mogli biti prijatelji, kad niti odobravaju iste stvari, niti pak uživaju u istim stvarima, niti ih boli zbog istih stvari? Oni više neće ni osjećati isto jedan za drugoga, a bez toga ne mogu biti prijatelji, i jer ne mogu živjeti zajedno. Ali o tome se već govorilo².

¹ 1156b 19—21.

² 1157b 17—24, 1158b 33—35.

Treba li se onda odnositi prema njemu ništa drukčije nego kao da mu nikad i ne bijaše prijateljem? Ili pak treba zadržati uspomenu na prijašnje druženje, i kao što mislimo kako više treba ugadati prijateljima negoli tuđincima, tako i svojim negdašnjim prijateljima treba pridati što god zbog prijašnjeg prijateljstva, onda kad do razvrgnuća nije došlo zbog pretjeranosti u opaćini.

IV. Prijateljske naklonosti prema bližnjima, te značajke kojima se određuju prijateljstva, čini se da su proizašle iz čovjekovih čuvstava prema sebi samomu. Ljudi postavljaju da je prijatelj onaj koji želi i čini ono što je dobro, ili što je prividno dobro, a poradi drugoga ili tko svojem prijatelju želi da opstoji i živi radi njega samoga, kao što se majke odnose prema svojoj djeci, i prijatelji koji su u zavadi.¹ Drugi ga pak određuju kao onoga koji provodi vrijeme zajedno s drugima i izabire iste stvari, ili zajedno s prijateljem boluje i radije se, što se također najviše događa s majkama. Nekima od tih značajki određuje se i prijateljstvo. A svaka pojedina od njih prisutna je i u odnošaju čestita čovjeka prema sebi samomu (a i ostalih, ukoliko misle da su takvi; čini se, kao što je rečeno², da su u svima stvarima mjerilo krepost i valjan čovjek). Jer takav je istomisljen prema samomu sebi i žudi za istim stvarima cijelom svojom dušom; i stoga želi sebi dobro, i ona što su prividno takva, pa tako i djeluje (jer značajka je dobra čovjeka da se trsi oko dobra) i poradi sebe samog (a radi umnoga dijela sebe, koji se čini zbiljskim pojedincem). On, uz to, želi živjeti i očuvati sebe, a najviše onaj dio kojim misli. Jer valjanu čovjeku opstaniak je dobro, i svatko *sebi* želi dobra, i nitko ne bi izabrao da bude netko drugi, čak i ako stekne sve na

¹ To jest: oni se zbog nekih razmirica trenutno ne sastaju, ali još osjećaju uzajamnu naklonost (prema H. R.).

² 1113a 23—33.

10 izabiru ono što je veliko i lijepo. Takav će i no-
vac razbacivati ako će ga time više steći njegovi
prijatelji; jer prijatelj dobiva novac, dok on sebi
stiječe ono što je lijepo. I tako sebi dodjeljuje
veće dobro. A isto je i s počastima i položajima
u vlasti. Sve će on to ustupiti prijatelju, jer nije-
mu je to lijepo i pohvalno. Stoga se s pravom
smatra čestitim, budući da prije svih stvari iza-
bire ono što je lijepo. Moguće je i da prijatelju
prepusti same postupke, te da bude ljepše što
je uzrok prijateljeve činidbe negoli da je to sam
učinio. Tako se vidi kako u svim pohvalnim stva-
rima čestit čovjek sebi dodjeljuje veći dio onoga
što je lijepo. I stoga, kako se reklo, tako treba
biti sebeljubljan, dočim ne treba onako kao većina.

IX.

1 što se tiče blažena čovjeka, raspravlja se o
tome hoće li mu trebati prijatelja ili ne. Tvrdi se
naime kako prijatelji ne trebaju ni sretnima ni
samodostatnima, jer imaju dobra. Budući su da-
kle samodostatni, nitko im više ne treba, dok pri-
atelj (kao drugo 'ja') daje čovjeku ono što si sam
ne može pribaviti. Otuda-ono »Kad sudbina dob-
ro daje, čemu treba prijatelj?«¹ Nu čini se bes-
misleno da blaženu čovjeku pridaju sva dobra, a
ne daju mu prijatelje, koji se smatraju najvećim
od izvanjskih dobara. Ako je, uz to, više značajka
prijatelja pružati dobroćinstvo negoli ga primati,
te je svojstvo dobra čovjeka i kreposti činiti dobro
drugima, i ako je ljepše činiti dobro prijateljima
nego tuđincima, čestitu će čovjeku trebati oni ko-
jima se čine dobra. Zbog toga se dalje istražuje
trebaju li prijatelji više u dobroj sreći ili u zloj
sreći, budući da nesretniku trebaju oni koji će
mu činiti dobro, a sretnicima oni kojima će činiti
dobro.

3 Isto je tako besmisleno činiti samotnika od bla-
žena čovjeka. Jer nitko ne bi izabrao da ima sam
za sebe sva dobra svijeta. Naime: čovjek je druš-
tveno biće i po naravi je stvoren za zajednički

¹ Euripid, *Orest*, 667. (Dosl. prijevod).

život. Stoga i to pripada blaženu čovjeku, jer ima
sve one stvari koje su po naravi dobre; a jasno je
kako je bolje provoditi dane s prijateljima i čes-
titim ljudima negoli s tuđincima i pukim na-
mjernicima. Dakle, blaženu čovjeku trebaju i pri-
jatelji.

4 Što onda kažu oni prvi¹, i u čemu govore isti-
nu? Ili je tako samo zbog toga što većina misli
kako su prijatelji oni koji su korisni? Stoga bla-
ženu čovjeku neće trebati takvih, jer on već po-
sjeduje svoja dobra. A neće mu trebati ni pri-
jatelji radi užitka, ili tek na kratko (budući mu
je život ugodan, ne treba mu nikakav dodatni
užitak). I kako mu ne treba takvih prijatelja,
smatra se da mu ne trebaju nikakvi prijatelji.
Ali to možda i nije istina. U početku je rečeno²,
da je blaženstvo nekakva djelatnost, a djelatnost
je bjelodano ono što postaje, a ne što se posje-
duje kao kakva svojina. Ako je blaženstvo u živ-
ljenju i djelovanju, te ako je djelatnost dobra
čovjeka valjana i ugodna po sebi, kao što je u
početku rečeno³, i ako se uživa u onome što je
svojstveno (ili pripadno), i ako možemo bolje
promatrati svoje bližnje negoli sebe same i nji-
hove čine bolje negoli svoje vlastite, i ako su čini
valjanli ljudi koji su prijatelji ugodni dobrim
ljudima (jer oboje je po naravi ugodno), — on-
da će sretan čovjek trebati takvih prijatelja, jer
radije izabire promatrati čine koji su čestiti i
njemu svojstveni, a takvi su i u dobra čovjeka
koji mu je prijatelj.

6 Smatra se, uz to, da blažen čovjek treba ugo-
dno živjeti. A život samotnika je težak, jer nije
lako neprekidno djelovati sam samcat, dok je
lakše s drugima i u odnošaju prema ostalima.
Stoga će djelatnost, koja je ugodna sama po sebi,

¹ To jest oni koji naučavaju da blažen čovjek ne
treba prijatelja.

² 1098a 7,16.

³ 1099a 14.

7 biti neprekidnija, kakva i treba biti ona sretna
čovjeka; jer valjan čovjek, kao valjan, uživa u
činima što su u skladu s krepošću, dok su mu
mrski oni što potječu od opasne, upravo kao što
se glazbenik naslađuje lijepim napjevima dok ga
vrijeđaju oni nevaljali. Stanovito vježbanje u kre-
posti nastaje zbog zajedničkog življenja s onima
koji su dobri, kako kaže i Teognid¹. Razvidi li se
znanstvenije, čini se da valjan čovjek treba po
naravi izabrati valjana prijatelja. Jer, kao što
je rečeno², ono što je po naravi dobro valjanu
je čovjeku dobro i ugodno samo po sebi. Život
se životinjama određuje mogućnošću sjetilnog
opažanja, a ljudima mogućnošću sjetilnog opa-
žanja ili mišljenja. Mogućnost prelazi u djelat-
nost, i ono što je poglavito nalazi se u djelat-
nosti. Stoga se čini da je življenje poglavito opa-
žanje i mišljenje. Življenje je jedna od stvari
koje su po sebi dobre i ugodne, jer ono je odre-
đeno, a ono što je određeno pripada naravi do-
bra. Ono pak što je po naravi dobro takvo je
i čestitu čovjeku, pa se zbog toga čini ugodno
svima; samo se to ne smije primijeniti na opak
i izopačen život, te na onaj u bolima, budući da
je takav neodređen, kao i njegova svojstva. Što
se tiče samog bola to će biti jasnije u onome što
slijedi.³ Ako je življenje po sebi dobro i ugodno
(što se čini i po tome što svi žude za njim, a
još najviše oni čestiti i veoma sretni, jer tima je
život najvredniji izbora, i samo im je življenje
najsretnije); i ako onaj tko gleda zamjećuje kako
gleda i onaj tko sluša kako sluša te onaj tko
hoda kako hoda, pa ako slično i u svemu osta-
lom postoji ono što zamjećuje da djelujemo, ta-
ko da ako zamjećujemo, onda zamjećujemo da
zamjećujemo i ako mislimo da mislimo; i ako je
zamjećivati da zamjećujemo ili mislimo, zapravo
zamjećivati da jesmo (jer je opstanak već odre-
đen kao opažanje ili mišljenje); i ako je zamjeći-

¹ Dotična izreka se navodi poslije (1172a 13).

² 1099a 7.

³ Knjiga X. 1—5.

vati da se živi jedna od ugodnina po sebi (jer
život je po naravi dobar, a ugodno je zamijetiti
da je u čovjeku prisutno ono što je dobro); i
ako je življenje dostojno izbora a još ponajviše
dobrim ljudima, jer je njima opstanak nešto do-
bro i ugodno (budući da uživaju u tome što su
svjesni u sebi onoga što je dobro samo po sebi);
i ako je čestit čovjek onakav prema prijatelju
kakav je i prema sebi (jer mu je prijatelj drugo
'ja') — onda, kao što je svakomu vrijedno izbora
vlastito biće isto je tako i ono prijateljevo, ili go-
tovo isto. Rečeno je, dakle, kako je njegov opsta-
nak vrijedan izbora zbog zamjećivanja da je sam
dobar, a takva je zamjedba ugodna sama po sebi.
Ali on treba biti svjestan i da prijatelj postoji,
što će biti u zajedničkom življenju te u zajedniš-
tvu riječi i misli, jer to bi bilo ono što zajedničko
življenje znači među ljudima, a ne kao među sto-
kom — u istoj ispaši.

Ako je dakle veoma sretnu čovjeku opstanak
vrijedan izbora sam po sebi, budući je po naravi
i dobar i ugodan, a prilično je isti takav i onaj
njegova prijatelja, onda je i prijatelj jedna od
stvari vrijednih izbora. A ono što treba izabrati
to i mora imati, inače će u tome biti nedostatan.
Stoga će čovjeku koji ima biti blažen trebati
valjanih prijatelja.

X. Zatim, treba li imati prijatelja što je moguće
više ili pak, kao što je prikladno kazano o go-
stoljublju: »ne budi ni odveć gostoljubiv, a ni
negostoljubiv«¹; odgovarat će i prijateljstvu, nai-
me: da čovjek ne bi trebao biti ni bez prijatelja,
niti pak s odviše mnogo njih?

2 Onima koji su prijatelji poradi koristi posve
bi pristajalo rečeno, jer uzvraćati mnogima uslu-
ge stoji truda, i sam je život prekratak da se to
učini. Stoga oni kojih je više negoli je dostatno
za vlastiti život i suvišni su i na smetnju lijepu

¹ Heziod, *Djela i dani* (715); dosl. prijevod.

življenju; stoga ti i nisu potrebni. A i onih što su poradi užitka dostaje malen broj upravo kao i začimbe u jestvini.

- 3 Što se pak tiče valjanih prijatelja, treba li ih biti brojem što više, ili postoji neka mjera množini prijatelja, kao stanovništvu grada? Jer niti desetero ljudi tvore grad, niti je više grad sa stotinu tisuća žitelja. Tu traženi broj vjerojatno nije neki određen, nego bilo koji između određenih međa. Postoji dakle ograničena množina prijatelja, i vjerojatno bi to bio najveći broj s kojim tkogod može zajednički živjeti (jer se to pokazalo glavnom značajkom prijateljstva); a posve je bjelodano, da čovjek ne može zajednički živjeti s mnogima i dijeliti sebe s njima. Uz to i ti trebaju biti međusobno prijatelji, ako će svi provoditi dane jedni s drugima. A takvo što te gotovo biva s mnogima. I teško je zajednički se radovati i čutjeti boli s mnogim osobama, jer se lako dogodi da se čovjek treba istodobno radovati s jednim a tugovati s drugim prijateljem. Stoga je vjerojatno dobro, ne težiti da se ima što je moguće više prijatelja, nego onoliko koliko je dostatno za zajedničko življenje.¹ I činilo bi se zapravo nemogućim da čovjek bude sasvim prijatelj s mnogima; zbog istoga se ne može biti ni u ljubavi s više osoba; jer ljubav želi biti stano- vito vrhunsko prijateljstvo, koje se osjeća samo prema jednoj osobi; stoga i snažno prijateljstvo biva samo s nekolicinom. A čini se da je tako i u zbiljskim odnosajima. Jer ne bivaju mnogi prijatelji ondje gdje je posrijedi drugarsko prijateljstvo, pa se u onim opjevanim slučajevima uvijek govori o dvojici.¹ Oni pak koji imaju mnoge prijatelje i srdačno se ophode sa svima nisu čini se nikomu prijatelji, osim u građanskom

¹ Vidi Plutarh, *Moralia*, 93 c. Misli se na odnose Ahila i Patrokla, Oresta i Pilada, Tezeja i Piritaja, iako prema H. Rackhamu — nije jasno navode li se dotičnici kao primjeri drugarstva ili prijateljstva uopće.

smislu, a takve i nazivaju ugodljivcima. Zapravo, u građanskom se smislu može biti prijatelj mnogima i ne biti pri tome ugodljiv, nego kao istinski čestit čovjek, ali se mnogi ne mogu voljeti zbog kreposti i zbog njih samih, te treba biti zadovoljan nađe li se i malo takvih.

XI.

Treba li prijatelja više u sreći ili u nesreći? Jer oni se traže i u jednom i u drugom slučaju. Oni koji su nesretni trebaju pomoći, onima koji su sretni trebaju sudružiti prena kojima će pokazivati dobročinstvo, budući da žele činiti dobro. Prijatelj je nužniji u nesreći, i zbog toga tu treba korisnih prijatelja, ali je ljepše imati ih u sreći, te zbog toga tu traže čestite ljude, jer je dostojnije izbora činiti dobro takvima i s njima drugovati. Jer i sama prisutnost prijatelja ugodna je i u sreći i u nesreći. Naime, onima koji tuguju olakne kad prijatelji s njima podijele bol. I mogao bi tkogod zapitati da li oni doista sudjeluju u samom teretu događaja, ili naprosto njihova prisutnost, budući je ugodna, i predodžba kako dijele bol olakšava jad. Samo, olakšava li njima položaj to ili štogod drugo, nek je za sad po strani; ali u svakom slučaju se čini da se događa kako je i rečeno.

3

Čini se, međutim, da je ugoda zbog njihova prisuća nekako mješovita. I samo gledanje prijatelja je ugodno, osobito nesretnu čovjeku, i znatno pripomaže da se ne podlegne bolu (jer prijatelj, ako je tankoćutan, umije tješiti i pogledom i govorom, budući da nam poznaje čud te u čemu uživamo i što nas vrijeđa). Ali je s druge strane bolno promatrati kako prijatelj pati zbog naše nevolje, jer svatko izbjegava biti uzrokom bola svojim prijateljima. Zbog toga oni koji su muževni po naravi brinu se da im prijatelji ne čute bola zbog njihovih nevolja; i ako takav sam nije pretjerano beščutan, ne može podnijeti bola koji im je pričinio, i uopće neće im dopustiti da jadikuju s njim zbog toga što ni sam nije sklon jadikovanju. Ženskinje pak i njemu slično muškinje uživaju u skupnom uzdisanju, i ljube ta-

4

5